

ТВОРЧІ УСПІХИ СОЛОМІЇ КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ ТА ВІШАНУВАННЯ ЇЇ ПАМ'ЯТІ У РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Свинаренко Н. О.

ВСТУП

Життя Соломії Крушельницької, примадонни світової оперної сцени кінця XIX – початку XX століття овіяне легендами. Донька багатодітного галицького священника української греко-католицької церкви за кілька років стала примадонною варшавської опери, далі – їде навчатися до кращих італійських професорів і за короткий час серця шанувальників музичного мистецтва Італії, Франції, Аргентини будуть біля її ніг. Класичний стандарт життя як дружини пересічного представника духовенства юна Соломія відкинула, як не прийнятний особисто для неї – і на той час це сприймалося у тогочасному суспільстві як виклик. Яким же був шлях до її успіху? Які фактори сприяли становленню її як перлини світового вокалу?

Мета статті – висвітлити оцінки творчості Соломії Крушельницької в період її творчого злету у театрах Польщі, Італії, Аргентини, Сполучених Штатів Америки, Чилі, та ін. та дослідити процес збереження пам'яті про видатну українку. Завдання роботи: охарактеризувати польське мистецьке коло оточення юної Соломії Крушельницької та віднайти визначальні чинники її подальшої успішної кар'єри; проаналізувати основні складові шляху становлення успіху примадонни варшавської опери; визначити як саме вдавалося здійснювати популяризацію українських пісень у різних країнах світу Соломії Крушельницькій; відобразити процес вшанування пам'яті перлини світового вокалу в Італії, Польщі, Аргентині, Сполучених Штатах Америки. В ході дослідження найбільше використовувалися такі методи як історико-порівняльний (для порівняння її оцінок творчості у польській пресі і італійській, для вивчення змін у її рівні розвитку як професіонала під час роботи у варшавській опері та під час навчання в Італії та ін.) та герменевтичний (для аналізу та тлумачення матеріалів наукової та публіцистичної літератури).

Історіографічна та джерельна база з указаной проблематики є не дуже значною. Переважна більшість сучасних наукових та публіцистичних робіт спираються на матеріали, видані за радянського періоду. Видатній оперній співачці кінця XIX – початку XX століття від радянського періоду і дотепер присвячені наукові дослідження, щодо вшанування її пам'яті часи радянської України, в незалежній Україні – твори літератури, кіно, театру, образотворчого мистецтва, музики, скульптури і

т.д. – але це не є темою даного дослідження. При підготовці даної роботи найбільше були використані фрагменти матеріалів кандидатських дисертацій з мистецтвознавства М. Жишкович¹ та І. Комаревич². Про польський період реалізації творчої діяльності Соломії Амвросіївни Крушельницької писали наші вітчизняні сучасники: Л. Кияновська³, І.Дубровіна⁴, Д. Білавич⁵; про італійський період – В. Кузьмічова⁶ та Л. Мухіна⁷; про її успішні гастролі на американському континенті – Л. Бойчук⁸. Про Соломію Крушельницьку як популяризатора української пісні у світі йдеться у наукових працях М. Беднарчук⁹, Д. Білавич¹⁰, О. Довгань¹¹, Н. Свиначенко¹² та ін.

¹ Жишкович М.А. Львівська вокальна школа другої половини XIX – першої половини XX століття : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / ЛДМА ім. М. Лисенка. Львів, 2006. 246 с.

² Комаревич І.Л. Психологічні та соціоісторичні компоненти музично-сценічної життєтворчості Соломії Крушельницької. 17.00.03 – музичне мистецтво : дис. ... канд. мистецтвознавства. Львів, 2016. 20 с.

³ Кияновська Л. Життєтворчість Соломії Крушельницької в контексті української емансипації Галичини. Соломія Крушельницька та українська духовність. Тернопіль : Астон, 2012. 208 с.

⁴ Дубровіна І. Соломія Крушельницька як феномен світового та вітчизняного вокального мистецтва (до 150-річчя від дня народження). *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 53. Том 1, 2022. С. 106–112.

⁵ Білавич Д. Пізній період сценічної діяльності Соломії Крушельницької: спроба аналізу. Музично-меморіальний музей С. Крушельницької у Львові. Зб. пр. Т. 4. ТО. НТШ. Тернопіль : Рада, 2008. С. 86–93.

⁶ Кузьмічова В., Шахін Н. Творчий портрет Соломії Крушельницької. *Час мистецької освіти «Мистецька освіта: пошуки та відкриття»* : зб. статей VIII Всеукраїнської наукової конференції, 22–23 жовтня, 2020 р., Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2020, Ч. II. С. 58–65.

⁷ Мухіна Л.П. Виконавський концепт Соломії Крушельницької в італійській та німецькій опері кін. XIX – поч. XX ст. *Музичне мистецтво і культура*. 2020. Вип. 30. Книга 2. С. 313–325.

⁸ Бойчук Л. Соломія Крушельницька на американському континенті. *Збірник праць ТО НТШ*, Том 4 Т. Рада, 2008. С. 43–50.

⁹ Беднарчук М. С. Крушельницька – українська квітка на італійській землі. URL: <https://ukrsvit1.com.ua/zakordonne-ukrainstvo/trudova-migratsiia/dni-ukrainskoï-kultury-v-rymi.html>

¹⁰ Білавич Д., Криворучка І. Львівська Вагнеріана [Електронний ресурс]. URL: <https://zbruc.eu/node/17631>

¹¹ Довгань О., Смоляк О. Українські народні пісні в репертуарі Соломії Крушельницької. *Українська культура: минуле, сучасне і шляхи розвитку*. Науковий збірник. Вип. 42. 2023. С. 58–63.

¹² Свиначенко Н.О. Досягнення діячів музичної культури на польських землях на початку XX ст. // Матеріали науково-практичної інтернет-конференції «Соломія Крушельницька – королева світової оперної сцени», КНУКіМ, 19 жовтня 2022 р. Київ, 2022. С. 150–152; Свиначенко Н.О., Баличева Л.В. Про носіїв української традиції у мистецькому світі XX ст. (на прикладі діяльності С. Крушельницької). Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми розвитку українського та зарубіжного мистецтва: культурологічний, мистецтвознавчий, педагогічний аспекти», 24–26 травня 2024 р., с. Світазь. Львів-Торунь, Liha-Pres, 2024. С. 69–71. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-390-6-21>

1. Становлення успіху великої Соломії у польському мистецькому середовищі

Творчість Соломії Амвросіївни Крушельницької вважають спадщиною світового культурного фонду. Де б Соломія Крушельницька не співала, вона завжди підкреслювала свою приналежність до українського народу і була однією з найвідоміших популяризаторів опери та української пісні у різних країнах світу. Їм'я цієї талановитої артистки, суспільної діячки тісно пов'язане з іменами авторитетних людей у сфері мистецтва.

На часи творчого зростання видатної артистки, її рідна Галичина знаходилася у складі Польщі, і відповідно саме польське мистецьке середовище почало формувало її як успішну оперну співачку. Як відомо, найближче оточення людини найдужче формує як теоретичні ідеали майбутніх звершень, так і сприяє їх швидкому практичному втіленню. Батько, якого дуже любила Соломія, був далеко, і у листах підтримував свою талановиту доньку. Саме він підтримував морально Соломію, коли та відмовилася виходити заміж за нелюба, а вирішила вчитися на оперну співачку. Зрозуміло, що тоді Соломія пішла проти сторічних устоїв консервативного галицького середовища духовенства. І її родина мала від того багато клопоту протягом тривалого проміжку часу. А її мама хоч і не підтримувала у виборі життєвого шляху, то мала багато дітей і їй було чим зайнятися, то ж сварити доньку вона просто не мала часу, і мінімально впливала на Соломію у її студентські роки.

Яким же було найближче оточення Соломії Крушельницької? Як відомо, протягом 1886–1890-х рр. тоді ще зовсім юна Соломія навчалась у музичній школі тернопільської філії Галицького музичного товариства, яка була відкрита в 1877 р. у історичній будівлі Новому замку, де отримувала вокальну освіту. Курс навчання сольного співу на той час у Львівській консерваторії поділявся на три відділи навчання: нижчий, середній та вищий. Процес навчання на кожному з відділів тривав декілька років, як правило, на нижчому – два роки, на середньому та вищому – по три. Зарахування на той чи інший відділ залежало від природних вокальних даних учня. Як правило, абітурієнта зараховували на нижчий рівень, навіть при наявності яскравих вокальних даних. Але були й виключення, як у випадку із Соломією Крушельницькою. Як констатує у одній із своїх робіт В.Кузьмичова, Крушельницьку відразу зарахували до вищого відділу, бо окрім неперевершених природних здібностей, ідеального слуху, вона мала гарні навички гри на фортепіано і добре володіла

іноземними мовами¹³. Її у Львові навчали гри на фортепіано професіонали музичній сфері: піаніст і композитор Владислав Вшелячинський, вокалу професор Йосип Горітц, пізніше – піаніст Альфред Колачковський та вокаліст Альфред Мельбеховський, гармонії – композитор і диригент Мечислав Солтис, декламації і артистичності – Францішек Висоцький, теорії та історії музики – композитор, теоретик і музичний критик Станіслав Невядомський¹⁴.

У студентські роки Соломія арендувала житло разом з Я. Королевич-Вайдовою, відомою польською співачкою. На той час з нею вчилися вокалу та акторському мистецтву українські співаки Зеновія Волошак, Микола Левицький і польські – Марія і Софія Козловські, Ірена Богус, Габріель Гурський та інші. Разом з ними майбутня зірка оперного співу брала участь у різних заходах – виступала у хорі, в академічних концертах.

Оперний дебют Крушельницької відбувся 15 квітня 1893 р., коли юна артистка виконала партію Леонори у виставі Доніцетті «Фаворитка» на сцені Львівського міського театру Скарбека. Талант молодії співачки помітила тодішня оперна артистка Джемма Беллінчоні, яка на той час перебувала на гастролях у Львові, і порекомендувала їй продовжити навчання вокалу в Італії. І Соломія від'їздить до Мілану для продовження навчання. На Крушельницьку її виступи справили сильне враження; деякий час молода співачка навіть наслідувала оригінальну манеру співу Джемми Беллінчоні. Ця жінка відіграла важливу роль в житті С. Крушельницької. Навіть більше, вона запропонувала їй тимчасово поселитися у своєї матері (щоб зекономити кошти) і порадила хороших педагогів. Проте достеменно не відомо, чи Крушельницька й Беллінчоні спілкувалися надалі. З італійкою Фаустою Креспі Крушельницьку пов'язували тривалі професіональні стосунки, що з плином років переросли у дружні. Згодом вони стали досить близькими подругами – Фауста Креспі уважно слідкувала за кар'єрою своєї талановитої учениці, підшукувала їй вигідні ангажементи, а вже будучи популярною і відомою співачкою, Соломія Крушельницька завжди навідувалася до неї, коли приїздила до Мілану.

У 1896 р. Соломія Крушельницька тріумфально гастроліє в театрах Кракова, Кремоні, Зарі, Трієсті, Одеси – тогочасні музичні критики

¹³ Кузьмічова В., Шахін Н. Творчий портрет Соломії Крушельницької. Час мистецької освіти «Мистецька освіта: пошуки та відкриття» : зб. статей VIII Всеукраїнської наукової конференції , (22–23 жовтня, 2020). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2020, Ч-II. С. 61.

¹⁴ Комаревич І.Л. Психологічні та соціоісторичні компоненти музично-сценічної життєтворчості Соломії Крушельницької. 17.00.03 – музичне мистецтво : дис. канд. мистецтвознавства. Львів, 2016. С. 11.

завжди відзначали ідеальні природні здібності артистки – дзвінкий голос, бездоганно поставлений, неповторні благородні артистичні манери, безмежну відданість своїм ролям та сцені. Глядачі її обожнювали, а вона прагнула все нових сценічних висот та нових театральних сцен у різних країнах світу.

Протягом п'яти театральних сезонів від 1898 до 1902 рр. Соломія Крушельницька мала статус примадонною варшавської опери. У варшавській опері неперевершено грала українська оперна діва, котра дебютувала у ролі Аїди з однойменного твору Дж. Верді. Згодом вона виконала оперні партії у п'єсах «Галька» та «Графиня» С.Моноюшка. Також тут відбувся її триумфальний виступ у 500-й виставі «Галька» С. Моноюшка, а звучання її драматичного сопрано варшав'яни обожнювали. За той час вона мала близько тридцяти ролей і визнання найкращою виконавицею в польських класичних операх С. Моноюшка, В. Желенського та З. Носковського¹⁵. Найчастіше, сімдесят шість разів, у Варшаві С. Крушельницька виконувала роль Графині в однойменній опері С. Моноюшка, вона була неперевершеною, як виконавиця. Побити її рекорд не змогла жодна польська оперна діва. У той час серед палких прихильників оперного мистецтва надзвичайною популярністю користувалася поштова листівка із зображенням артистки – на той час це було свідченням значного успіху. Навряд чи знайшлася б у той час артистка, яка б мала подібні успіхи у такому молодому віці. Перші грамплатівки з її голосом було випущено саме у Варшаві, до наших днів зберігся запис її голосу у романсі П. Тості «Знов побачу тебе», який був присвячений співаці¹⁶.

Про виступ С.Крушельницької в однойменній партії Графині С. Моноюшка авторитетний польський музичний критик Станіслав Мелінський у часописі «Kurier Lwowski» зазначив: «Рецензуючи вчорашній виступ Крушельницької в заголовній партії опери Моноюшка «Графиня», дійсно важко вирішити, з чого почати хвалити співачку: чи з чудового співу, чи з майстерної гри, чи звернути увагу на вишукані, стилізовані костюми, а чи, нарешті, згадати про витончені манери артистки і прекрасну характеристику образу – як у вокальному, так і в акторському відношенні»¹⁷.

¹⁵ Дубровіна І. Соломія Крушельницька як феномен світового та вітчизняного вокального мистецтва (до 150-річчя від дня народження). *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 53. Том 1, 2022 .С. 111.

¹⁶ Там само. С. 112.

¹⁷ Беднарчук М.С. Крушельницька – українська квітка на італійській землі. URL: <https://ukrsvit1.com.ua/zakordonne-ukrainstvo/trudova-migratsiia/dni-ukrainskoi-kultury-v-rymi.html>

У рецензії «Dziennik Krakowski» (Краків) за липень 1896 мова йде про те, що співачка показала свою артистичність та виразну дикцію, що компенсувало брак широти та повноти звуку на високих нотах. Aleksandr Polinski. Zmuryki, «Kurjer Warszawski» (Варшава) за червень 1899 р. (№ 168) зазначає, що п. Крушельницька має «вроджене драматичне сопрано, має запальний, сильний, проникливий голос і вулканічний темперамент», а також про якості, які захоплюють: «вроджена привабливість, незвичайна інтелігенція, висока техніка і прекрасний акторський талант». Це ті «прикмети», які «завжди стануть у пригоді тоді, коли певна партія менше відповідає її вокальному обдаруванню – завдяки цим прикметам пані Крушельницька у ролі Ельзи здобула перемогу»¹⁸. «До рідкісних явищ в історії опер належить швидко здобуття тріумфів п. С.Крушельницькою, – писав варшавський театральний журнал «Echo». Українська співачка, «маючи за собою лише кілька років сценічної кар'єри, завоювала Варшаву у спосіб, до того часу невідомий в театрі»

У 1898 р. двадцятип'ятирічна Соломія Крушельницька стає примадонною варшавської опери. Зрозуміло, що успіх для видатної українки з неба не впав. Вона цілеспрямовано рухалася до нього роками. Тодішня варшавська преса писала про неї: «Її голос – сильне, соковите і дзвінке драматичне сопрано, здатний до різноманітних вокальних відтінків, вона не женеться за голосовими ефектами, а весь свій художній інтелект переливає у глибоко відчутий нею образ героїні, це робить її ідеальною співачкою, бо вона однаково прекрасно і співає, і грає»¹⁹. Таким чином, проаналізувавши матеріали газетних публікацій, присвячених видатній Соломії, можна зробити висновок про її вроджені артистичні та вокальні природні дані, безмежну цілеспрямованість у досягненні максимуму від життя, при цьому – шляхетність та благородство у застосуванні засобів до здійсненні своєї мрії.

Нею щиро захоплювались меломани всієї Італії того часу. 28 січня 1898 р. «Gazzetta di Parma» писала: «Українка за походженням, синьйорина С. Крушельницька являє собою витончену артистичну особистість... Вона прекрасно модулює своїм свіжим, сильним, чистим і приємним голосом... Нині С. Крушельницька є, безсумнівно, однією

¹⁸ Комаревич І.Л. Психологічні та соціоісторичні компоненти музично-сценічної життєтворчості Соломії Крушельницької. 17.00.03 – музичне мистецтво : дис. канд. мистецтвознавства. Львів, 2016. С. 13.

¹⁹ Неперевершена і неповторна Соломія Крушельницька : До 150-річчя від дня народження української оперної співачки С.А. Крушельницької : Інформаційно-методичний матеріал / Укладачі Н. Гвоздик, А. Ковтун. ВД «Юний читач». Запоріжжя, 2022. С. 9.

з провідних співачок оперної сцени»²⁰. Звичайно ж, такі високі оцінки у випадку із тоді ще юною Соломією Крушельницькою, її не розслабляли як професіонала, а спонукали її до ще майстернішого виконання нових для неї ролей.

Практично всі концерти Соломії Крушельницької закінчувалися тим, що вона співала кілька українських народних пісень. У значній кількості як наукової, так і публіцистичної літератури описується випадок, коли на одному з концертів, організованих керівництвом варшавської опери для родини російського імператора, Соломія Крушельницька в знак протесту проти царського свавілля заспівала тужливу народну баладу «Ой попід гаєм зелененьким брала вдова льон дрібенький». Тоді вона показала у такий нестандартний спосіб свою тверду громадянську позицію. Хоча, варто зазначити, що як виконавиця українських народних пісень, Соломія теж була неперевершена і її слухачі були в захопленні від її вокального мистецького виконання.

Під час заокеанських гастролей, Соломія Крушельницька орієнтувалася і на глядацьку аудиторію, яку становили українці діаспори, і під час іноземних гастролей, примадонна кращих оперних сцен світу, коли виходила співати на біс, теж завершувала концерти українськими народними піснями чи піснями в обробці українських композиторів. Зокрема, дослідники української дискографії зазначають: «Шкода тільки, що С.Крушельницька ще й далі вважається «польським сопрано». Однак це твердження є суттєвою помилкою. Загальновідомим є той факт, що співачка завжди наголошувала на своєму українському походженні. Свідченням цього є включення в концертні програми репертуару, що містив українські народні пісні. Гарна подруга співачки Жозефіна (Негріта) Кано де П'яцціні згадувала: «Соломія без кінця повторювала «на біс» чудові пісні своєї батьківщини, а зал все не змовкав аплодисментами»²¹.

Не тільки одна Соломія Крушельницька співала на концертах українських пісень, одним з таких артистів був Олександр Мишуга, з яким у міському театрі Кракова певний час виступала талановита українка. Та у мистецькому середовищі все складніше, ніж у стосунках пересічних людей. Обоє молоді, амбітні, талановиті, обоє прагнули світової слави і поступатися своїми бажаннями ніхто не збирався. Серед значної кількості палких краківських шанувальників таланту Соломії

²⁰ Беднарчук М.С. Крушельницька – українська квітка на італійській землі. URL: <https://ukrsvit1.com.ua/zakordonne-ukrainstvo/trudova-migratsiia/dni-ukrainskoï-kultury-v-rymi.html>

²¹ Жишкович М.А. Львівська вокальна школа другої половини XIX – першої половини XX століття : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03; ЛДМА ім. М. Лисенка. Львів, 2006. С. 142.

Крушельницької варто згадати про тоді ще молодого і талановитого письменника В. Стефаника. Будучи студентом Ягеллонського університету, він потрапив до товариства польських письменників, представників епохи «Молода Польща» – Станіслава Пшибишевського та Станіслава Вислянського. За тієї приязної та натхненної атмосфери і почав розкриватися літературний талант Стефаника, одночасно з його бажанням покинути медичний курс університету. В. Стефаник, під впливом видатних майстрів польського літературного слова, почав досить успішно, як для початківця, писати українською мовою про життя українців на галицьких, буковинських та волинських землях. А від 1908 р. і до розвалу Австро-Угорщини у 1918 р., В. Стефаник обирався депутатом австрійського парламенту від радикальної партії. Відомо, що Крушельницька була запрошена співати в опері Вагнера до Кракова. На той час там навчався В. Стефаник в університеті на медика, а І. Труш – в академії мистецтв. Між Стефаником та Крушельницькою через ідеї українознавства, через спільне українське походження, любов до культури та мистецтва взагалі зав'язалися добрі стосунки і вони багато років були гарними приятелями²².

А от із «королем тенорів» Олександром Мишугою, її стосунки були геть іншими, попри те, що обоє були українцями, щиро любили українські народні пісні, як на мою думку, вони були конкурентами за театральну славу, для них двох сцена була затісна. Мишуга спочатку вчився у Львові досвідченого польського педагога, професора В. Висоцького, який свого часу виховав і С. Крушельницьку, А. Дідура, Я. Королевич-Вайду, М. Мокшинську та ін. Далі, у 1884 р. О. Мишуга співав на сцені Варшавського оперного театру, виконуючи провідні партії ліричного тенору. Від 1885 р. – був солістом Віденської опери, у 1894–1923 рр. О. Мишуга разом із С. Крушельницькою і М. Менцинським активно виступали у найбільших містах Галичини й Буковини з концертами, присвяченими річницям вшануванню пам'яті Тараса Григоровича Шевченка; у 1912–1913 рр. співак займався викладацькою діяльністю у Варшаві в Музичному інституті ім. С. Монюшка²³.

Соломія Амвросіївна Крушельницька всюди прагнула ідеалу. Але у світі мистецтва інші правила – протистояння за перші ролі, за увагу глядачів, за шанобливе ставлення з боку керівництва та перших осіб міської влади. У мистецькому середовищі є опис відомого протистояння Соломії Крушельницької з іншим вихованцем школи

²² Українські сліди у Кракові. Українські митці та театру 2019. URL: <https://expedicia.org/ukrainski-slidi-u-krakovi-ukrainsk/>

²³ Сачок В.І. Творчість Олександра Пилиповича Мишуги (1853–1922) у контексті традицій української вокальної школи. *Слобожанські мистецькі студії*. Вип. 3. 2023. С. 76–80. DOI <https://doi.org/10.32782/art/2023.3.15>

Висоцького, талановитим О. Мишугою, їх взаємне несприйняття, про яке довідуємось з листа до М.Павлика, теж щирого друга великої Соломії: «...Мишуга всіма силами старався, щоби мене вигнати з театру. Відшукував та знаходив предивні причини, щоби склонити дирекцію до зірвання зі мною контракту, казав навіть (як сам директор Шидловський повторює, що його дратує мій спів і він не буде зі мною виступати...)»²⁴. Зрозуміло, що подібна ситуація дуже засмучувала примадонну варшавської опери, бо вона в усьому прагнула ідеалу. Їй просто бракувало життєвого досвіду. А талановиті та успішні артисти, як Соломія, подібної ситуації уникнути не могли. Юна ідеалістка не розуміла, що життя геть не ідеальне, і з листа М.Павлику ми розуміємо, що саме тоді їй дуже бракувало поруч людини, яка б надала необхідну психологічну підтримку за умов жорсткого професійного конкурентного середовища.

Попри значний сценічний успіх, Крушельницька в 1901 р. покинула Варшаву. Місцева газета «Robotnik» писала, що «Соломія Крушельницька, довгі роки – примадонна варшавської опери і гордість польської сцени, тільки через те була вигрижена з Варшави тодішніми варшавськими тупоголовими міщухами, що мала відвагу признатися до української національності»²⁵. Вважається, що варшавські конкуренти і заздрісники по театральній діяльності почали щодо Соломії Крушельницької цькування через польську пресу. Як же вчинила у відповідь видатна артистка? Вона рішуче вирішила змінити своє життя через переїзд до Італії, продовжувала активно гастролювати та відкривала для себе інші країни. Як показало життя, вона вчинила правильно.

А що ж про молоду Соломію писали іноземні журналісти? Про неймовірний тріумф Соломії свідчать багато публікацій у тогочасній світовій пресі. Переважно, вони за змістом є однотипні. В 1902 р. відбувся паризький показ опери «Лоенгрін» Р. Вагнера. Абсолютне захоплення грою та співом Крушельницької висловлює тодішня преса, зокрема журналісти французьких видань «Siècle» і «Revue d'Art Dramatique», італійських – «Don Marzio», «Corriere», «Il Giornale di Napoli», «La Bohème», «Pungalo», польський «Kurier Lwowski» та ін.²⁶. Жодного натяку на якісь недоліки, навіть стриманого змісту відгуки

²⁴ Комаревич І.Л. Психологічні та соціоісторичні компоненти музично-сценічної життєтворчості Соломії Крушельницької. 17.00.03 – музичне мистецтво : дис. ... канд. мистецтвознавства. Львів, 2016. С. 12.

²⁵ Там само.

²⁶ Кузьмічова В., Шахін Н. Творчий портрет Соломії Крушельницької. *Час мистецької освіти «Мистецька освіта: пошуки та відкриття»* : зб. статей VIII Всеукраїнської наукової конференції, (22–23 жовтня, 2020). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2020, Ч-II. С. 60.

знайти дуже складно. Французький журнал «Musique» визнавав Крушельницьку оперною дівою номер один, а музичні критики відзначали її всеосяжний витончений розум, надзвичайні артистичні дані та неперевершене за красою лірико-драматичне сопрано майже у три октави²⁷. За силою драматичного таланту її порівнювали із все-світньо відомою Елеонорою Дузе, а сама Елеонора Дузе була в захваті відспіву С.Крушельницької.

Про становлення Соломії Крушельницької як професіонала на сценах Варшави, Кракова, Львова є достатньо відомостей, взятих із тодішньої преси. Як зазначається у дисертації І. Комаревич, велетенський творчий «ривок», здійснений Соломією Крушельницькою впродовж протягом кількох років, який дозволив їй пройти шлях від талановитої – але не бездоганної оперної артистки до безсумнівної примадонни варшавської сцени, котра удостоїлась найвищих похвал найсуперіорних критиків – виник у вокально-сценічній майстерності співачки далеко на сам собою, а став закономірним результатом її подальшого наполегливого самовдосконалення, незадоволення собою – навіть після отримання диплому з відзнакою в класі професора Висоцького у Львівській консерваторії²⁸. Від'їзд для опанування науковими знаннями та необхідними навичками в Італію, та короткотривале навчання у Відні поступово формували її як артистку і стали дуже важливим етапом її наступної творчої діяльності. Це удосконалення, безперечно, принесло Крушельницькій успіхи не тільки у творчій кар'єрі, а й у інших, не менш важливих сферах життя.

Проаналізувавши так званий, польський етап оперної творчої діяльності, слід зазначити, що Соломія Амвросіївна Крушельницька, безперечно, досягла значних успіхів. Від доньки багатодітного українського греко-католицького священника до примадонни варшавської опери у двадцять п'ять років – це був великий успіх. Польськомовне музичне середовище її постійно мотивувало і змушувало удосконалюватися, не давало розслаблятися, було гарним початком її світової тріумфальної кар'єри. Її найближче оточення складали такі ж як і вона люди – молоді, дуже амбітні, талановиті, і зрозуміло, що Соломії було вкрай складно.

З важливих подій сучасних польсько-українських міжнародних культурних зв'язків варто відмітити проведені урочисті заходи з нагоди

²⁷ Беднарчук М. Соломія Крушельницька – українська квітка на італійській землі. URL: <https://ukrsvit1.com.ua/zakordonne-ukrainstvo/trudova-migratsiia/dni-ukrainskoi-kultury-v-tymi.html>

²⁸ Комаревич І.Л. Психологічні та соціоісторичні компоненти музично-сценічної життєтворчості Соломії Крушельницької. 17.00.03 – музичне мистецтво : дис. ... канд. мистецтвознавства. Львів, 2016. С. 13.

відкриття погруддя всесвітньо відомої української оперної співачки Соломії Амвросіївни Крушельницької у 2009 р. у Великому театрі Варшави. Проєкт спорудження у Варшаві погруддя С. Крушельницької профінансував фонд «Open Ukraine», автори погруддя співачки – скульптори В. Ярич та О.Скоп²⁹. Як на мою думку, це цілком справедливо, що «неповнорна Баттерфляй» у скульптурному втіленні символічно повернулася туди, де отримала поважний титул, як для молодшої виконавиці, примадонни Варшавської опери. Це показ високої оцінки творчим заслугам видатної українки, про яку пам'ятають та заслуги якої цінують більше, як через сторіччя. Для шанувальників оперного мистецтва у різних країнах світу, польських поціновувачів яскравого та неповторного музичного таланту великої Соломії, для налагодження гарних добросусідських взаємин між Україною та Республікою Польща це, безперечно, дуже позитивний момент.

2. Вшанування пам'яті видатної оперної співачки в Італії

Аргентині та в ін. Італію неодноразово Крушельницька іменувала другою батьківщиною в інтерв'ю європейським та заокеанським журналістам, щиро захоплювалася красою тієї країни. Крім того, морально-психологічний клімат серед артистичного середовища у польських театрах суттєво відрізнявся від того, що зустріла Соломія Крушельницька в театрах Італії. Якщо робота у варшавському чи краківському театрах мусила з молодшої дівчини формувати бійця, постійно щось комусь доводити, то італійська сцена зробила з Соломії Крушельницької визнаний авторитет у професіональному середовищі, принесла їй визнання та гарні статки. Саме в Італії колишня примадонна варшавської опери знайшла собі друзів – всесвітньо відомих італійських музикантів та впливового чоловіка, з яким вона мала щасливу родину. Варто відмітити, що всі статки Соломія заробила не тільки завдяки вродженим музичним здібностям, а і завдяки працелюбству. Працювала на вишуканих західноєвропейських та заокеанських глядачів вона наполегливо та тривалий час.

Геніальна оперна співачка відкривала для цілого світу твори талановитих італійських композиторів (Верді, Пуччіні, Доніцетті, Каталані...); вона створила глибокі та неповторні образи в операх німецького композитора Ріхарда Вагнера (Ельза в «Лоенгріні», Єлизавета в «Тангойзері», «Брунгільда» – у «Валькірії», «Зігфріді», «Загибелі богів», Ізольта в опері «Трістан та Ізольта») і своїми виступами принесла успіх вагнерівській музиці; своєю високомистецькою, лише їй властивою інтерпретацією, сприяла утвердженню творів

²⁹ Крушельницька у Варшаві. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1883671.html>

видатного німецького композитора Ріхарда Штрауса (опери «Саломе», «Електра»)³⁰ – повідомляє нам М. Беднарчук, керівник Українського фольклорного театру в Римі «Берегиня».

Для Крушельницької 1903 р. був дуже вдалим – відгуки на її творчу діяльність були винятково схвальними. Вона дебютувала у Неаполі у театрі «San Carlo» у виставі «Аїда». Неапольська театральна публіка «зробила її своєю обраницею і незмінно захоплюється нею» («Rigoletto», № 2, 05.02.1903 р.); «У ній поєднуються почуття митця, витонченість інтерпретатора, проникливість шляхетної душі, закоханої в мистецтво.» («Il Pungolo», № 351, грудень 1903 р.)³¹.

А 1904 р. для неї був успішнішим за попередній: «...Нинішній сезон у нашому провідному театрі висунув на перше місце кращу серед кращих – Соломію Крушельницьку...» (з італійської преси, 1904 р.), у травні 1904 р.: «Українка рятує Чіо-Чіо-Сан» (Л. Сбрана), у жовтні 1904 р. С. Крушельницька з тріумфом виступає на сцені Міланського театру «La Scala» в опері «Адріана Лекуврер», у грудні 1904 р. у співпраці з Артуро Тосканіні Крушельницька створює прекрасний поетичний образ Лорелеї в однойменній опері Альфредо Каталані³². Для західноєвропейських мистецтвознавців ім'я Соломії Крушельницької нерозривно асоціюється з іменами італійських видатних композиторів XIX – початку XX століття. Ось так співпраця з великими італійськими маестро принесла Соломії Амвросіївні багато важливих перемог у творчому професійному середовищі. Видатний італійський оперний диригент Артуро Тосканіні надзвичайно цінував Крушельницьку, захоплювався її високою професійністю і називав «божественною». У 1905 р. провідна артистка опери активно гастролює на сценах італійських театрів у Римі, Равенні, Болоньї, Флоренції. Найбільшим тріумфом у Римі став для співачки її бенефіс 15 квітня 1905 р. у театрі «Costanzi» в опері «Аїда».

Після кількох років знайомства, 1910 р. Крушельницька бере законний шлюб із відомим італійським адвокатом, мером міста В'яреджо Чезаре Річчоні – поціновувачем музики, ерудованим аристократом, в одному з храмів Буенос-Айреса. Нова родина оселилася у В'яреджо, на батьківщині голови родини, де Крушельницька придбала віллу, яку назвала «Саломеа». У 2004 р. до сторіччя неперевершеного виконання С. Крушельницькою головної партії в опері «Мадам Баттерфляй» на фасаді італійської вілли «Саломе» було

³⁰ Беднарчук М. Соломія Крушельницька – українська квітка на італійській землі. URL: <https://ukrsvit1.com.ua/zakordonne-ukrainstvo/trudova-migratsiia/dni-ukrainskoi-kultury-v-rymi.html>

³¹ Там само.

³² Там само.

урочисто встановлено меморіальну дошку співачці. І в наші дні ім'я Соломії Амвросіївни Крушельницької зустрічаємо на сторінках поважних італійських музичних видань.

Після заміжжя, Соломія Амвросіївна гастролює, але не так інтенсивно, як то було раніше. Вона веде більш спокійне життя, оплачує музичну освіту однієї із своїх сестер у кращих італійських фахівців. Разом з чоловіком вона багато відпочиває у різних країнах світу. Періодично бере участь в урочистостях, присвячених Тарасу Шевченку, активно популяризує українську пісню у світі.

У 1920 р. Соломія Амвросіївна Крушельницька в zenіті слави вирішила покинути оперну сцену, виступивши востаннє у неапольському театрі Італії в улюблених публікою операх «Лорелея» та «Лоенгрін». А у 1929 р. у Римі відбувся останній гастрольний концерт Соломії Крушельницької.

Згодом, у 1938 р. помер помер чоловік Крушельницької, якого вона дуже любила. В середині 1939 р. видатна артистка від'їздить до Львова до своєї рідні, яка проживала у будинку, придбаному видатною оперною співачкою на початку ХХ століття. А далі її чекає – гітлерівська окупація, складний перелом ноги, проживання з сестрою у виділеній радянською владою кімнаті будинку, який був її законною власністю більше тридцяти років, проблеми з радянською владою на роботі, відчуження дороговартісного маєтку в Італії на користь радянської держави, робота у дуже похилому віці у Львівській консерваторії за мізерну плату, щоб держава призначила пенсійне утримання. Отакими жахливими були останні роки життя «неповторної Баттерфляй», якій рукопласкала свого часу найвишуканіша та найбагатша світова публіка.

Визнання на батьківщині Крушельницька отримала тільки після своєї смерті. За радянської епохи, після смерті професорки Львівської консерваторії, в її честь почали писати літературні твори, музичні, видавати мемуари, знімати фільми та ін. А за часів незалежності України скульптурне погруддя С. Крушельницької було встановлене у музеї театру «La Scala» в Мілані у 2008 р., авторська робота скульптора Я. Скакуна. А у 2012 р. в честь видатної оперної співачки встановили бронзове погруддя у м. Торре-дель-Лаго³³. Саме в Торре-ель-Лаго в 1904 р. відбулося тріумфальне виконання С. Крушельницької головної партії в опері «Мадам Батерфляй». Автором бронзового погруддя є український скульптор Р. Іваницький.

³³ Пам'ятник співачці Соломії Крушельницькій в Італії. URL: <https://zaporizhzhia.city/news/pamatniki-ukraini-ta-ukraincam-u-insih-krainah-svitu>

З метою підтримки гарних українсько-італійських міжнародних культурних взаємин відбулися урочистості з нагоди Днів української культури у Римі 2012 р., присвячені пам'яті видатної українки Соломії Крушельницької. Ініціювали проведення тих урочистостей Український фольклорний ансамбль «Берегиня» у Римі (М. Беднарчук, В. Виноградова, В. Хижа, Л. Іськів) та Музично-меморіальний музей Соломії Крушельницької у Львові (І. Криворучка) та Християнське Товариство українців в Італії. Разом із Релігійним Товариством «Свята Софія» та об'єднанням «Родинна світлиця» були проведені конференції і літературно-музичні вечори в приміщенні актового залу «Святої Софії», в синодальному залі Святих Сергія та Вакха (у травні та липні), а з 19 по 21 жовтня 2012 р. пройшли основні заходи на честь Великої Соломії під патронатом та за активної участі Посольства України в Італії, зокрема, Аташе з питань культури п. Н. Тернової та Додаткового Радника Мерії Рима п. Т. Кузик.; допомогу надали також Українська греко-католицька церква в особі координатора о. Марка Семенгена, о.Івана Кулика, пароха ц. Святих Сергія та Вакха; Релігійне Товариство «Свята Софія»³⁴. Проведення такої важливої у культурному житті події сталося завдяки фінансовій підтримці Профспілки UGL (президенту Лючано Лагамба, п. Н. Цебрик та п.Фабіо Переллі), Асоціації «Українських жінок-робітниць в Італії», Компанії МАУ, Компанії грошових переказів Western Union. Завдяки Синдикату UGL були також надруковані календарі, оформлені відповідно до урочистої тематики.

Найактивнішими учасниками того урочистого заходу були наукові працівники Музично-Меморіального музею С. Крушельницької у Львові – І. Криворучка та завідувач наукового відділу Музично-меморіального музею ім. Крушельницької у Львові Д. Білавич, професор Варшавського університету Ростислав Крамар, ректор Інституту Святого Климента Папи о. І. Музичка, журналістка та письменниця В. Виноградова, доктор Алберто Васконі, історик В. Хижа, представники духовенства – о. Діонізій Заведюк та о. Іван Стефурак, філолог та фольклорист М. Беднарчук.

Почесним гостем наукової конференції був живий свідок Соломії Крушельницької, італійський граф Карло Чезаріні, батьки якого приязнювали та багато часу проводили з родиною Річчоні. Під час промови граф ділився своїми дитячими споминами про велику оперну артистку. Граф подарував Музею Крушельницької у Львові експонат –

³⁴ Беднарчук М. Соломія Крушельницька – українська квітка на італійській землі. URL: <https://ukrsvit1.com.ua/zakordonne-ukrainstvo/trudova-migratsiia/dni-ukrainskoi-kultury-v-rymi.html>

оригінал свідоцтва про одруження співачки з італійським адвокатом Чезаре Річчоні³⁵. Одним із складових міжнародної конференції була презентація дослідження «Соломія Крушельницька. Міста і слава», упорядниками якої є Г.Тихобаєва, директор Музею Крушельницької у Львові, та І.Криворучка, головний хранитель фондів.

Художниця Л.Іськів представила італійцям портрети видатної Соломії Крушельницької, написані львівськими художниками Є. Безніском та В.Луциком. Конференція відбувалася у приміщенні Міської Ради Рима, в залі Гондзага. Після проведення конференції та показу творів образотворчого мистецтва відбувся концерт Народної Артистки України, солістки Віденської опери, однієї з найкращих і найвідоміших сучасних українських оперних співачок у світі, В. Лук'янець.

Той музичний вечір став знаменною подією в культурному житті Рима. В. Лук'янець у свою програму включила твори з репертуару незабутньої Соломії, (арію Чіо-Чіо-Сан з опери Дж. Пуччіні «Мадам Баттерфляй», твори італійських композиторів П'єтро Масканьї «Ave Maria», Белліні «Casta Diva», «Пуччіні «Donde lieta»). За зразками концертів Крушельницької, ближче до завершення концерту слухачі насолоджувалися творами-перлинами української народної творчості: «Вівці мої, вівці», «Ой, де ж ти підеш, де ж ти поїдеш», «Нехай загородять, там, де нелюб ходить». А закінчила свій виступ В. Лук'янець прекрасною «Мелодією» композитора М. Скорика, внучатого племінника С. Крушельницької, теж талановитого митця.

Заключним акордом ювілейних святкувань став Урочистий вечір та Святковий концерт, який пройшов у неділю, 21 жовтня, в Церкві Святої Марія дей Монті. Спочатку виступала співачка Н.Шелепницька з мелодією Каччіні «Ave Maria», потім – прозвучали твори італійських авторів (Альбіноні, Верді), українські народні пісні «Чотири воли пасу я», «Гандзя». Далі перед глядачами виступили молодий київський співак Д.Андрієць та І. Максимович з Рима. Акомпанували співакам – І. Корчинська, І.Зінець, В. Кияниця. Ведучими концерту були О.Городецький та М. Беднарчук.

З вітальним словом до глядачів та запрошених гостей заходу звернулася відома українська письменниця, професор Римського університету «La Sapienza» Оксана Пахльовська, яка також передала привітання від видатної української поетеси Ліни Костенко. Із словами вдячності від Мерії Рима виступила радник Т. Кузик. На закінчення щиро вітав усіх Владика Діонізій Ляхович. «Цей рік мав би пройти

³⁵ Беднарчук М. Соломія Крушельницька – українська квітка на італійській землі. URL: <https://ukrsvit1.com.ua/zakordonne-ukrainstvo/trudova-migratsiia/dni-ukrainskoi-kultury-v-rymi.html>

в Італії як рік С.Крушельницької, і за цим мала б стояти українська держава, – підкреслила Оксана Пахльовська, українська письменниця, поетеса, перекладачка, Членкиня наукової ради Інституту студій суспільної та релігійної історії в Італії, Італійської асоціації славистів. – Видатна співачка Соломія Крушельницька відкривала світові вже на початку ХХ ст. європейськість української культури»³⁶.

Для шанувальників класичної музики в Італії з 28 липня по 24 серпня 2023 р. відбувалася модерна виставка «Гранд тур: Соломія. Україна-Італія» на відомому «Фестивалі Пуччіні» в місті Торре дель Лаго (Тоскана)³⁷. Саме у тому географічному регіоні Італії, на схилах мальовничого озера Массачукколі жив і творив видатний італійський композитор Джакомо Пуччіні (1858–1924), опери якого вдавалося успішно популяризовувати українській співачці. За головну мету організатори поставили ознайомлення найширшого кола західноєвропейських поціновувачів оперного мистецтва з історичною постаттю Соломії Крушельницької. Зважаючи на великий талант і багатогранну особистість співачки, про неї, однак, мало знають у світі, зокрема, в Італії, де почалася її зіркова міжнародна кар'єра.

Влітку 2023 р. «Фундація Пуччіні» і Музично-меморіальний Музей Соломії Крушельницької зі Львова здійснили важливу справу для процесу збереження пам'яті двох великих артистів. Красиве художнє та інженерне оформлення виставки здійснив медіа-художник С.Петлюк, а втіленням оригінальної ідеї займався Є.Червоний. Модульна експозиція представляє собою багатоплоскову конструкцію, поєднану з фотографічним і текстовим матеріалом у стильній комбінації кольорів. Для опрацювання і покращення фотопортретів видатної української співачки художник Петлюк використовував та застосовував технологію штучного інтелекту. Родзинкою виставки є ще й можливість через навушники почути чарівне сопрано Соломії: понад столітні архівні записи арій з опер «Мадам Баттерфляй» Пуччіні та «Валькірія» Вагнера. Всі глядачі та гості заходу була у захваті і сказала, що такої виставкової інтерпретації ще не бачили.

Проблемою дослідження життя та творчості С.Крушельницької є той факт, що після націоналізації власності маєтку і всього італійського майна видатної оперної співачки – зникло практично все, в тому числі і

³⁶ Беднарчук М. Соломія Крушельницька – українська квітка на італійській землі. URL: <https://ukrsvit1.com.ua/zakordonne-ukrainstvo/trudova-migratsiia/dni-ukrainskoi-kultury-v-rymi.html>

³⁷ Соломія. Україна-Італія: неординарна виставка про Крушельницьку на оперному «Фестивалі Пуччіні» 03 серпня 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/solomiya-ukrayina-italiya-vystavka-pro-krushelnysku-na-opernomu-festivali-puchchini/32532693.html>

цінні документи. Дітей вона не мала, то ж навіть заявляти про свої спадкові права ніхто не міг. Станом на сьогодні для дослідження італійського періоду життя Соломії Амвросіївни Крушельницької, одним з небагатьох функціонуючих дотепер є міська бібліотека на курорті Віареджо. Там можна побачити документи і листівки, які співачка перед від'їздом до Львова у 1939 р. передала до архіву. У тому ж містечку Віареджона на фасаді триповерхової вілли, де двадцять шість років Крушельницька прожила з чоловіком, італійським адвокатом Чезаре Річчоні, є невеличка пам'ятна табличка про колишню видатну господиню помешкання.

У міланському театрі La Scala 2008 р. встановили бронзове погруддя «незабутній Аїді», на думку музичного оглядача Бакколіні, це все ще недостатньо для повноцінного шанування пам'яті такої славетної постаті³⁸. Культурні події, присвячені «найпрекраснішій і найчарівнішій Баттерфляй» за визначенням Пуччіні, влаштовують переважно з ініціативи української сторони за активної участі італійських організаторів. У 2022 р., з нагоди 150-річчя народження Соломії Крушельницької, у Болонському муніципальному театрі відбувся великий урочистий музичний вечір, де звучали твори з репертуару Примадонни під диригуванням О. Линів у виконанні сопрано Л. Монастирської³⁹. Доповідачами виступили на заході журналіст Лука Бакколіні та львівська музикознавиця Р. Гавалюк розповіли присутнім на заході гостям та глядачам про складні останні роки життя співачки в СРСР.

Проаналізувавши зазначені вище інформаційні джерела, можна зробити висновок – італійці надзвичайно люблять свою рідну історію, культуру, своїх геніальних всесвітньо відомих композиторів та мистецтвознавців і водночас поважають усіх тих, хто співпрацював з їх національними героями. Вони ретельно планують свої заходи по вшануванню пам'яті своїх національних героїв за роки до відповідних історичних дат відзначення. Прикро, що у нас на Україні, де жила і творила така видатна оперна співачка, якій аплодувала найвишуканіша і найвибагливіша іноземна публіка, зацікавлених у збереженні її пам'яті є мізерна кількість.

Аналізуючи заокеанські гастролі видатної оперної діви, дослідниця її біографії та творчості Л.Бойчук зазначає, що С.А. Крушельницька розпочала свої виступи на американському континенті вперше

³⁸ Пам'ятник співачці Соломії Крушельницькій в Італії. URL: <https://zaporizhzhia.city/news/pamiatniki-ukraini-ta-ukraincam-u-insih-krainah-svitu>

³⁹ Соломія. Україна-Італія: неординарна виставка на оперному «Фестивалі Пуччіні. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/solomiya-ukrayina-italiya-vystavka-pro-krushelnitsku-na-opernomu-festyvali-puchchini/32532693.html>

у 1897 р., а завершила у 1928 р.⁴⁰. Перший виступ С. Крушельницької на американському континенті відбувся 29 травня 1897 р. у м. Сантьяго (Чилі) у складі італійської трупи – це була прем'єра опери «Аїда» Дж. Верді за її безпосередньої участі. Там співачка виконувала партію Рахіль в опері Ф. Талеві «Дочка кардинала». Також 1897 р. вона виступала у м. Бергамо, Чилі. Загалом, тоді її гастролі тривали п'ять місяців.

У 1906 р. колишня примадонна варшавської опери гастролювала в Буенос-Айресі протягом семи театральних сезонів: 1906–1911 – у театрі «Опера»; пізніше – у 1913 р. – у театрі «Колон»⁴¹. Згодом, у Буенос-Айресі, на прем'єрі опери Альфредо Каталані «Валлі», або «Ля Валлі», Соломія Крушельницька блискуче виконала головні партії. Місцева преса (газета «Та Репеза») 25 травня 1906 р. засвідчує: «Перед нами була не Крушельницька, а сама Валлі (це справді найвища похвала, яку можна зробити актрисі)».

Пізніше її голос могли глядачі могли почути в операх «Джоконда» А. Понк'єллі та «Мефістофель» А. Бойто. У названих творах вона зіграла одночасно дві головні ролі – наївну Маргариту і величну Єлену. Також неперевершена Соломія виконувала ролі у «Лорелей» А. Каталані, «Лоенгрін», «Загибелі Богів», «Трістан та Ізольда» Р. Вагнера, «Аїді» Дж. Верді, в знаменитій партії Мадам Баттерфляй («Чіо-Чіо-сан») і операх «Тоска» Дж. Пуччіні та «Саломея» Р. Штрауса. Складні ролі вона сприймала як виклик професійній майстерності.

Справжню славу С. Крушельницькій принесло виконання партії Брунгільди у «Валькірії» Р. Вагнера – особливо критика відзначала вихід у другому акті і декілька раз під шквал бурхливих оплесків викликала «на біс» незвичне «Го-йо-то-го»: «Оркестр змушений був припинити гру, бо не можливо було продовжувати її – такими однастайними були овації публіки»⁴². До виконання кожної зі своїх ролей С. Крушельницька ставилась надзвичайно серйозно. Те, що змушувало деяких артистів відмовлятися, аби не надірвати голос, ніколи не зупиняло Крушельницьку. Відтворюючи той чи інший образ, вона ніби стверджувала: «Сьогодні я – Саломея, сьогодні я – Лоенгрін». Можливо, тому співачка досягла таких значних творчих висот та здобула широке коло шанувальників. Образи в оперних

⁴⁰ Бойчук Л. Соломія Крушельницька на американському континенті. *Збірник праць ТО НТШ*, Том 4 Т. Рада, 2008. С. 49.

⁴¹ Мухіна Л.П. Виконавський концепт Соломії Крушельницької в італійській та німецькій опері кін. XIX – поч. XX ст. *Музичне мистецтво і культура*. 2020. Вип. 30. Книга 2. С. 320.

⁴² Там само. С. 321.

творах, які створювала видатна співачка, були неперевершеними. Свого часу в різних рецензіях зустрічалися такі словосполучення: «незабутня Аїда», «найчарівніша Чіо-Чіо-сан», «найпрекрасніша Саломея», «ідеальна Брунгільда», «вражаюча Валькірія», і т.

У 1910 р. в Буенос-Айресі відбулася церемонія закінчення шлюбу між Крушельницькою та Чезаре Річчоні. Тож, Буенос-Айрес можна вважати знаковим містом у долі «найчарівнішої Чіо-Чіо-сан». До дати офіційного заміжжя, вона в інтерв'ю журналістам стверджувала, що «...я закопалася в музиці, що не здібна думати про інше. Нещасливий був би мій чоловік, якби я і по замужжю не покинула театру. Я б його не потрапила любити так, як люблю музику...»⁴³. Чоловік зумів завоювати прихильність невгамовної Соломії, був її щирим шанувальником, музикознавцем та всесторонньою підтримкою (відомо, що він супроводжував співачку в гастрольних турне).

У 1910 р., під час святкування 100-річного ювілею Аргентини – Національного дня Незалежності, співати гімн на сцені «Teatro La Ópera» було доручено С. Крушельницькій. Це свідчить про глибоку шану та визнання Соломії Крушельницької за океаном. Тодішні музичні критики оцінювали Крушельницьку як високопрофесійну талановиту співачку, що вміло поєднувала в собі артистизм з гарними людськими рисами. У кожній з ролей оперних партій вона перевтілювалась у свою героїню так, що слухачам мимоволі здавалось, наче на сцені справжня Аїда (Валлі, Саломея чи ін.). Плідна співпраця з провідними вокалістами, диригентами та піаністами підкреслювала її високий професійний статус. «Найпрекрасніша Саломея» успішно популяризувала українську народну пісню в різних кутках світу, в тому числі й на американському континенті.

У період з 1923 до 1924 р. примадонна найпрестижніших оперних тетрів початку ХХ століття гастрювала в Аргентині у театрі «Сармієнто». Музикознавці вважають, що з середини двадцятих років ХХ століття Соломія Крушельницька вела виключно камерне виконавство⁴⁴. Гастрюючи Західною Європою, Сполученими Штатами Америки, Канадою вона на всіх своїх концертах і творчих зустрічах пропагувала українську народну пісню.

Особливе місце у творчості Крушельницької займали концерти, присвячені пам'яті видатних синів українського народу – Шевченка та

⁴³ Кияновська Л. Життєтворчість Соломії Крушельницької в контексті української емансипації Галичини. *Соломія Крушельницька та українська духовність*. Тернопіль : Астон, 2012. 208 с.

⁴⁴ Жишкович М.А. Львівська вокальна школа другої половини ХІХ–першої половини ХХ століття: дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03; ЛДМА ім. М. Лисенка. Львів, 2006. 246 с.

Франка. І. Я. Франко був гарним знайомим батька Соломії Крушельницької, і його вона знала з дитинства. У публіцистичній літературі згадуються непоодинокі випадки надання фінансової допомоги великому Каменяреві з боку Соломії.

Для участі у Шевченківських вечорах вона спеціально для підготовки в урочистостях приїжджала до Західної України. І хоч більшу частину свого творчого життя Крушельницька прожила в Італії, де досягла найвищих вершин світової слави, та вона ніколи не забувала про Батьківщину, скрізь і завжди підкреслювала, що вона русинка, українка. Ця видатна артистка відкривала творчому світові українську музичну культуру – М. Лисенка, О. Нижанківського, С. Гулака-Артемовського, В. Матюка, Д. Січинського, Я. Лопатинського. «Вражаюча Валькірія» у різні періоди життя товаришувала та листувалася з видатними митцями та громадськими діячами: І. Франком, В. Стефаником, М. Лисенком, М. Павликом, Н. Кобринською, В. Барвінським, Б. Лепким, О. Кобилянською, М. Кропивницьким, Д. Січинським, а також співробітничала з таким зірками музичного олімпу як Дж. Пучіні, Р. Леонкавалло, А. Муньйоне, Дж. Лаурі-Вольпі, Є. Дузе, А. Тосканіні, Дж. Кадуччі та ін.

Видатна співачка мала в репертуарі пісні різних народів світу – італійські, німецькі, російські, французькі, а також романси та солоспіви. Відмінною рисою є те, що Соломія Крушельницька завше виконувала їх мовою оригіналу. Це підкреслює високу освіченість перлини світового вокалу, бо далеко не кожен артист так добре володіє багатьма іноземними мовами. Під час виступу в Нью-Йорку в 1928 р. вона виконала романс американського композитора Кадмена «Блакитна вода» і «Пісню американських індіанців» англійською; «Нобіє» Респігі, «Відаліту» А. Вільямса і танцювальну пісню «Хота» де Фалья іспанською; «Пісню дударя» Падеревського польською; «Люба лялечко» Северака французькою; «Дружнє видіння» Штрауса і «Чарівну пісню» Вольфа німецькою; «Бузок» Рахманінова і «Блукаючи степом» Гречанінова російською; «Якби була я багата» Лисенка та «Гопак» Мусоргського українською мовою – це відбулося в концертному залі «Мекка Темпл» під час сольного концерту «Пісні всіх народів»⁴⁵.

У 1927–1928 рр. «вражаюча Валькірія» успішно виступала у Нью-Йорку у концертних залах «Мекка Темпл», «Мекка Хол», згодом

⁴⁵ Неперевершена і неповторна Соломія Крушельницька : До 150-річчя від дня народження української оперної співачки С.А. Крушельницької. Інформаційно-методичний матеріал / Укладачі Н. Гвоздик, А. Ковтун. ВД «Юний читач». Запоріжжя, 2022. С. 11.

давала концерт в Українському робітничому домі, де її слухали переважно, українці діаспори. Разом з нею також виступали українські представники музичного світу: хор «Бандурист», камерний ансамбль імені М. Леонтовича, співак П. Ординський, музикант Р. Придаткевич. Та слід зазначити, що американська преса називала всесвітньо відому Соломію Крушельницьку «чарівне польське сопрано».

У 1928 р. «ідеальна Брунгільда» гастролювала у Буенос-Айресі, виступала у консерваторії «Тібанд-П'яцціні» в залі «Принц Джордж Холл», у Чикаго, Детройті, Ріо-де-Жанейро. Слухати на її концерти у Сполучених Штатах Америки приходили різні слухачі, та після її виступів усі однаково були захопленими і задоволеними. У свою чергу американський музичний критик Дж. Дюваль дав високу оцінку С. Крушельницькій, яка, на його думку, була єдиною артисткою, що «...володіє тими ж найвищими якостями, що їх має Шаляпін, але він є жінкою: це Соломія Крушельницька»⁴⁶.

Найкращі відгуки про успіхи оперної співачки знаходимо в тогочасній світовій публіцистичній літературі. Зокрема, яскраві та дуже схвальні характеристики її виступів описують авторитетні музичні критики у журналах і газетах Італії, Аргентини: «El Fegocarril»: «Молода співачка з перших хвилин виявила свою надзвичайну талановитість. Вона співає з великою майстерністю і природністю, майже без зусилля, тембр голосу такий чистий і ніжний, що слухати її велика насолода»; «La Prensa»: «... співачка вміє надавати голосові бажаного колориту, а слову – сили почуттів»; «La Revista Teatral de Buenos Aires»: «У Крушельницької дзвінке, рівне, сильне сопрано, яке змушує слухачів забути про все на світі і привертає симпатії аудиторії» – філадельфійська газета «Freedom» (1928 р.): «Крушельницька і українська пісня – се дві нерозлучні товаришки... її голос є справді даром божим...»⁴⁷.

Як щирий патріот своєї батьківщини, Соломія Крушельницька давала концерти для українських емігрантів на північноамериканському континенті. Протягом 1927 р. її співом мала нагоду насолоджуватися українська громада заокеаня: «Я така рада, коли бачу, що люди слухають з насолодою, що пісня доходить де їхнього серця, а їхні переживання зливаються з моїми; коли моя пісня несе їх у світ краси і

⁴⁶ Мухіна Л.П. Виконавський концепт Соломії Крушельницької в італійській та німецькій опері кін. XIX – поч. XX ст. *Музичне мистецтво і культура*. 2020. Вип. 30. Книга 2. С. 315.

⁴⁷ Дубровіна І. Соломія Крушельницька як феномен світового та вітчизняного вокального мистецтва (до 150-річчя від дня народження). Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 53. Том 1, 2022 . С. 109.

високих устремлінь. Це така велика нагорода, що іншої я не бажаю»⁴⁸. У 1928 р. завдяки зусиллям «Союзу українських робітничих організацій», ініціативи С. Крушельницької, за активної підтримки газети «Українські щоденні вісті» було влаштовано концерт для емігрантів з України. Концерт відбувся в залі «Мангаттан плаза». Відомо, що перед початком виступу співачку привітав Український хор ім. Леонтовича, слухачі, які повністю заповнили концертну залу, дарували пердині світового вокалу свої щирі овації.

Перлина світового вокалу на свої концертах виконувала твори неперевершених мистців Ф. Шуберта, К. Монтеверді, М. Равеля В. А. Моцарта, Р. Штрауса, С. Рахманінова та українських класиків М. Лисенка, С. Людкевича, Д. Січинського, Я. Лопатинського, О. Нижанківського та ін. Щодо творчого доробку американських композиторів, то «найпрекрасніша Саломея» охоче виконувала твори Флора М. Угарте, А. Вільямс, Хосс Андре Агірре. Соломія Крушельницька часто завершувала свої концерти виконанням українських народних пісень – різнохарактерних за жанром пісень її рідного краю: сумовито-задумлива «Вівці мої, вівці», жартівлива «Говорили воріженьки», обрядова «Весільні співанки», «Ой летіли білі гуси», «Гей у полі», «Ой під гаєм зелененьким» та ін. Акомпаніаторами співачки були видатні піаністи Віто Корневалі (1928 р., Нью-Йорк) та відомий професор Рафаель Гонсалес.

Однією з найулюбленіших пісень Соломії Крушельницької була «Родимий краю, село родиме», написана поетом І. Мидловським та композитором В. Матюком⁴⁹. Твір написаний за своїми художньо-виражальними засобам був дуже схожим по формі та змісту на найпопулярніші народні пісні. Цей прекрасний витвір музичного мистецтва вмів у себе всю велику любов до рідного краю, до отчого дому, до рідних та близьких по духу та крові людей. Вона довгий час була однією з найулюбленіших і для С. Крушельницької. Тому співачка часто завершувала цією піснею свої концертні програми.

Особливо популярними серед тодішніх галицьких співаків були обробки українських народних пісень М. Лисенка. Мабуть не було такого камерного концерту співачки, в якому не прозвучали як авторські твори славного композитора, так і його обробки народних перлин. До улюблених композицій співачки належали композиції «Якби мені, мамо, намісто», «Ой одна я, одна» з першої серії музики до «Кобзаря»

⁴⁸ Білавич Д., Криворучка І. Львівська Вагнеріана [Електронний ресурс]. URL: <https://zbruc.eu/node/17631>

⁴⁹ Довгань О., Смоляк О. Українські народні пісні в репертуарі Соломії Крушельницької. *Українська культура: минуле, сучасне і шляхи розвитку*. Науковий збірник. Вип.42. 2023. С. 58–63.

та обробки «Ой за гаєм, гаєм», «Ой кум до куми залицявся», «Ой зійди, зійди та, зіронько вечірняя», «Ой брехали воріженьки»⁵⁰. Зокрема, про виконання другої пісні М. Яцків писав: «З такою силою, з такою правдою, з такою майстерністю – я не знаю, коли ще хтось проспівас цю глибоко драматичну народну пісню». Про глибоко майстерне виконання обробок українських народних пісень М. Лисенка у виконанні С. Крушельницької з теплою та з великим захопленням відгукувалися відомі галицькі музиканти й співаки – С. Людкевич, Ф. Колесса, В. Барвінський, М. Сабат-Свірска та ін. Кожен із них залишив неоціненні враження на сторінках галицької періодики про спів Соломією українських народних пісень в обробці М. Лисенка. Українські народні пісні в репертуарі Соломії Крушельницької, особливо у 20-х роках ХХ століття і пізніше – складали значну частину її концертів та виступів. Значне місце в її репертуарі посідали народні пісні з її с. Біла (весільні, родинно-побутові та пісні літературного походження). Вони були окрасою її концертних програм, візитівкою її як справжньої свідомої українки. Вагоме місце у її репертуарі посідали й обробки українських народних пісень М. Лисенка. Глибоке та досконале пізнання нашого традиційного національного українського народного співу, помножене на майстерне виконання класичних творів, стало базисом для формування співочого генія Соломії Крушельницької.

На період перебування легендарної Соломії Крушельницької за океаном було здійснено єдиний фонографічний запис її голосу електромеханічним способом, з використанням мікрофона, у Чикаго фірмою «Columbia». Варто зазначити, що співаці на той час вже було п'ятдесят п'ять років. Тодішні мистецтвознавці зазначають, що це були дві платівки, в яких записано по дві українські народні пісні у супроводі оркестру: «Ой де ти йдеш, де ти пойдеш» (колискова пісня) та «Ой летіли білі гуси» (розплетини); «Через сад, виноград» (дівоча пісня-заклик, яка виконувалася під час обдаровування молодих на весіллі) та «Вівці, мої вівці» (пастуша), яка була перевидана пізніше фірмою «Fortuna»⁵¹.

Свідченням того, що творчість Крушельницької потребує детальнішого дослідження є мемуари хорватської журналістки та музичного критика Гроздани Цвітан: «З нагоди встановлення пам'ятника Томмазо в Шибенику поряд із скульптором Ксіменесом та іншими знаменитостями була славна українська сопраністка Соломія

⁵⁰ Довгань О., Смоляк О. Українські народні пісні в репертуарі Соломії Крушельницької. *Українська культура: минуле, сучасне і шляхи розвитку*. Науковий збірник. Вип. 42. 2023. С. 58–63.

⁵¹ Там само.

Крушельницька. Тоді в Шибенику вона співала в «Бал-маскарад» Верді та «Гугенотах» Мейєрбера. Але її ім'я на плакаті зазначено як Salomea Crucinisca. З такої транскрипції важко впізнати велику європейську зірку, яка підкорила обидві Америки між двома війнами і яка своєю мужністю та вокальними здібностями врятувала для музичної історії Мадам Баттерфляй. На відміну від виступів Естер Маззоліні чи Ольги Борової-Валоушкової, Марка Вушковича та інших, значущість С. Крушельницької та її перебування в Шибенику згублено в історичних перемінах»⁵². Тобто, ми можемо зрозуміти, що саме для великої Соломії було важливе, а що – другорядне.

У середині ХХ століття, уже після смерті видатної співачки, на американському континенті були перевидані численні платівки із записами голосу Соломії Крушельницької. Це є свідченням значної музичної популярності у світі. Найціннішою з них вважають платівку, випущену 1964 р. в Торонто (Канада) фірмою «Rococo Records» з № 5211. Вона вміщувала шістнадцять творів – дванадцять оперних арій та чотири пісні.

Поховали Соломію Амвросіївну Крушельницьку у Львові, на Личаківському кладовищі, поруч з І. Франком. На могилі неперевршеної співачки – юний Орфей з арфою в руці – символ музики, якій вона присвятила більшу половину свого життя.

ВИСНОВКИ

Проаналізовані факти, описані у фахових роботах дослідників життя та творчості Соломії Амвросіївни Крушельницької підтверджують стимулюючо-позитивний вплив польського мистецького середовища на становлення її як професіонала – бо саме у варшавській опері видатна українка стала примадонною і гордістю польської сцени. Окрім надзвичайної природної музичної обдарованості, «найчарівніша Чіо-Чіо-сан» була ще й дуже трудолюбивою і вимогливою до себе – постійно навчалася і удосконалювала як вокальне мистецтво, сценічну шру, а ще – постійно вчила іноземні мови. Безперечно, перлина світового вокалу була видатною україркою, адже на концертах, у промовах вона завжди наголошувала на своїй українській самоїдентичності, закінчувала свої концерти вона українськими народними піснями а також піснями в обробці професійних українських композиторів, популяризацією яких у різних країнах світу вона займалася практично все своє творче життя.

⁵² Шкільний В. Виступи Соломії Крушельницької у Себеніко (Шибеник, Хорватія) в травні – червні 1896 р. *Примадонна оперної сцени (до 150-річчя від дня народження С.Крушельницької)* : матеріали наук. конф. з міжнар. участю, м. Тернопіль, 21 верес. 2022 р. Тернопіль : ТОКМ, 2023. С. 20–25.

Для активізації культурного життя українців діаспори вона приїздила у Сполучені Штати Америки, Канаду для участі в урочистих Шевченківських вечорах, разом з активними молодими виконавцями. Соломія Амвросіївна Крушельницька добре володіла багатьма іноземними мовами, якими і виконувала різноманітні твори музичного мистецтва різних країн світу на різних етапах творчої діяльності.

Примадонну найкращих оперних театрів обожнювали глядачі у різних країнах світу, журналісти писали про Соломію Амвросіївну Крушельницьку виключно натхненні статті, музичні критики давали винятково позитивні найвищі оцінки на всіх етапах її успішної музичної кар'єри.

Питання вшанування та збереження пам'яті про видатну Соломію Крушельницьку у різні роки реалізується об'єднаними силами представників: Музично-меморіального музею ім. Соломії Крушельницької у Львові, громадських організацій представників української діаспори у Польщі та в Італії та іноземних професійних музичних організацій. У театрах Італії та Польщі, де Крушельницька раніше виступала – зараз встановлені її скульптурні погруддя.

АНОТАЦІЯ

У роботі висвітлено оцінки творчості Соломії Амвросіївни Крушельницької, примадонни найпрестижніших оперних театрів світу кінця XIX – початку XX ст. у період її творчого злету у театрах Польщі, Італії, Аргентини, Сполучених Штатах Америки, Чилі, та ін. Досліджено процес збереження пам'яті про видатну українку в сучасній Італії. Охарактеризовано і талановите польське мистецьке коло оточення юної Крушельницької та проаналізовано його визначальні чинники. Описано основні складові шляху становлення успіху примадонни варшавської опери. Досліджено, як талановита галичанка не зупинилася після отримання статусу примадонни варшавської опери, а продовжила вдосконалювати свою вокальну та артистичну майстерність в авторитетних італійських професорів, радуючи шанувальників оперного співу та камерної музики. Визначено як саме вдавалося здійснювати популяризацію українських пісень у різних країнах світу великій Соломії. Відображено процес вшанування пам'яті перлини світового вокалу в Італії, Польщі та ін. країнах світу.

Література

1. Беднарчук М. Соломія Крушельницька – українська квітка на італійській землі. URL: <https://ukrsvit1.com.ua/zakordonne-ukrainstvo/trudova-migratsiia/dni-ukrainskoi-kultury-v-rymi.html>

2. Білавич Д. Пізній період сценічної діяльності Соломії Крушельницької: спроба аналізу. *Музично-меморіальний музей Соломії Крушельницької у Львові*. Збірник праць. Т. 4. ТО. НТШ. Тернопіль : Рада, 2008. С. 86–93.

3. Білавич Д., Криворучка І. Львівська Вагнеріана. URL: <https://zbruc.eu/node/17631>

4. Бойчук Л. Соломія Крушельницька на американському континенті. *Збірник праць ТО НТШ*, Том 4 Т. Рада, 2008. С. 43–50.

5. Довгань О., Смоляк О. Українські народні пісні в репертуарі Соломії Крушельницької. *Українська культура: минуле, сучасне і шляхи розвитку*. Науковий збірник. Вип. 4 2. 2023. С. 58–63.

6. Дубровіна І. Соломія Крушельницька як феномен світового та вітчизняного вокального мистецтва (до 150-річчя від дня народження). *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 53. Том 1, 2022. С. 106–112.

7. Жишкович М.А. Львівська вокальна школа другої половини XIX–першої половини XX століття : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03; ЛДМА ім. М. Лисенка. Львів, 2006. 246 с.

8. Комаревич І.Л. Психологічні та соціоісторичні компоненти музично-сценічної життєтворчості Соломії Крушельницької. 17.00.03 – музичне мистецтво : дис. канд. мистецтвознавства. Львів, 2016. 20 с.

9. Кияновська Л. Життєтворчість Соломії Крушельницької в контексті української емансипації Галичини. Соломія Крушельницька та українська духовність. Тернопіль : Астон, 2012. 208 с.

10. Крушельницька у Варшаві. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1883671.html>

11. Кузьмічова В., Шахін Н. Творчий портрет Соломії Крушельницької. *Час мистецької освіти «Мистецька освіта: пошуки та відкриття»* : зб. статей VIII Всеукраїнської наукової конференції, (22–23 жовтня, 2020). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2020, Ч-II. С. 58–65.

12. Мухіна Л.П. Виконавський концепт Соломії Крушельницької в італійській та німецькій опері кін. XIX – поч. XX ст. *Музичне мистецтво і культура*. 2020. Вип. 30 Книга 2. С. 313–325.

13. Неперевершена і неповторна Соломія Крушельницька : До 150-річчя від дня народження української оперної співачки С.А. Крушельницької. Інформаційно-методичний матеріал / Укладачі Н. Гвоздик, А. Ковтун. ВД «Юний читач». Запоріжжя, 2022. 20 с.

14. Пам'ятник співачці Соломії Крушельницькій в Італії. URL: <https://zaporizhzhia.city/news/pamatniki-ukraini-ta-ukraincam-u-insih-krainah-svitu>

15. Сачок В.І. Творчість Олександра Пилиповича Мишуги (1853–1922) у контексті традицій української вокальної школи. *Слобожанські мистецькі студії*. Вип.3. 2023. С. 76–80. DOI <https://doi.org/10.32782/art/2023.3.15>)

16. Свинаренко Н.О. Досягнення діячів музичної культури на польських землях на початку XX століття. Матеріали науково-практичної інтернет-конференції «Соломія Крушельницька – королева світової оперної сцени», КНУКіМ, 19 жовтня 2022 р. Київ, 2022. С. 150–152.

17. Свинаренко Н.О., Баличева Л.В. Про носіїв української традиції у мистецькому світі XX ст. (на прикладі діяльності Соломії Крушельницької). Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми розвитку українського та зарубіжного мистецтва: культурологічний, мистецтвознавчий, педагогічний аспекти», 24–26 травня 2024 р., с. Світязь. Львів-Торунь, Liha-Pres, 2024. С. 69–71. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-390-6-21>

18. Соломія. Україна-Італія: неординарна виставка на оперному «Фестивалі Пуччіні. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/solomiya-ukrayina-italiya-vystavka-pro-krushelnysku-na-opernomu-festyvali-puchchini/32532693.html>

19. Українські сліди у Кракові. Українські митці та театру 2019. URL: <https://expedicia.org/ukrainski-slidi-u-krakovi-ukrainsk/>

20. Шкільний В.Виступи Соломії Крушельницької у Себеніко (Шибеник, Хорватія) в травні – червні 1896 р. *Примадонна оперної сцени (до 150-річчя від дня народження С.Крушельницької)* : матеріали наук. конф. з міжнар. участю, м. Тернопіль, 21 верес. 2022 р. Тернопіль : ТОКМ, 2023. С. 20–25.

Information about the author:

Svynarenko Nataliia Olexandrivna,

Candidate of Historical Sciences,

Assistant Professor at the Department of Ukrainian Studies
and Language Preparation of Foreign Citizens

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
9A, Sciences Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine